

متناقض‌نمایی در شعر فروغ فرخزاد

دکتر محمد صابر ☆

Abstract:

Forough Farrokhzad is one the most celebrated contemporary poets of Persian. She followed the foot prints of Nima Ushij, the founder of Modern Persian Poetry. But in fact, she was not only a follower, but an extraordinary innovater as well. She added a lot to the modern poetry. Her themes were original and the veses were full of passion and sincerity. She actually changed the face of Persian poetry. In this article, Paradox in her poetry has been evaluated.

Key Words: Forough, Modern Persian Poetry, Paradox.

متناقض‌نمایی یا پارادوکس paradox، در لاتین paradoxun است که منشای آن هم واژه یونانی پارادوکسون (paradoxon) است، مرکب از دو جز para به معنی مقابل یا متناقض و doxon به معنی عقیده و نظر است (۱) و این را در زبان سنسکرت व्यर्थद Dokhan و در انگلیسی بیان تقیضی یا تصویر پارادوکس را oxymoron می‌نامند (۲). پارادوکس به معنی گفته متناقض و مهمل نما و امر خلاف عرف (۳) و معانی لغوی این کلمه ضد یکدیگر شدن است. (۴)

سیما داد، چنین می نویسد: متناقض در لغت به معنی باهم ضد و نقیض بودن، ضد یکدیگر بودن، ناهمتمایی و ناسازی است، تناقض در لفظ در صورتی است که یکی از آن دو امری را اثبات کند و دیگری نفی، مانند: هست و نیست. تناقض ظاهری در سخنی مصداق دارد که بظاهر متناقض و ناسازگار آید. اما حقیقت پنهان در پس این ظاهر متناقض، سبب سازگاری میان طرفین ناسازگاری شود. تناقض ظاهری یکی از اسباب برجستگی کلام است (۵).

گاهی مفهوم یک جمله پارادوکس خلاصه و فشرده می شود و به صورت ترکیبی در می آید که عین حال حاوی در مفهوم متناقض است. این ترکیبها اغلب تصویر خیال های می سازند که در نهایت ظرافت و دقت از زیبایی فراوان برخوردارند و نشانه وسعت خیال گوینده و احساس بیان ناپذیر او هستند. تصویرهایی را که از این ترکیبها حاصل می شود، تصویرهای پارادوکسی یا تراکیب های پارادوکسی می نامند، تراکیب هایی مانند: درد بی دردی، رنگ بی رنگی، خراب آباد وغیره (۶). اگر در تعبیرات عامه مردم دقت کنید هسته های این نوع تصویر و تعبیر وجود دارد، مانند: ارزانتر از مفت، یا هیچ کس یا این تعبیر زیباتر عامه قدیم که می گفته اند (فلان هیچ کس است و چیزی کم) اگر به تعبیرات ساده ای از نوع (لا مکانی که در او نور خدا است) از یک طرف (لا مکان) و از یک طرف (در او نور خدا) که نفیس تعبیر (در او) اثبات نوعی مکان است (۷).

الف. اسکات، متناقض نما را چنین تعریف می کند:

عبارت یا اندیشه ای که به نظر می رسد با خود متناقض باشد، در عین این که در اصل حقیقی را در بر دارد، عبارتی که با عقیده

و باور پذیرفته شده تضاد دارد(۸).

الکس پرمینگر درباره متناقض‌نمایی چنین می‌گوید:

عبارتی که غیر حقیقی به نظر می‌رسد، اما در برداشت نزدیک مشخص می‌شود که معتبر است(۹).

شپیلی چنین می‌نویسد:

بیانی ظاهراً متناقض یا خود مهمل که در هنگام بررسی مشخص شود که اساس درستی استوار است(۱۰).

مارتین گری متناقض‌نمایی را چنین تعریف کرده است:

بیانی آشکاراً متناقض با خود یا ناسازگار با منطق و عقیده عموم، اما به کلاف مهمل بودن ظاهری، معنای حقیقی در بردارد(۱۱).

فروغ فرخزاد یک شاعره بزرگ و برجسته زبان و ادب فارسی عهد حاضر بوده، وی ۱۵ دی در سال ۱۳۱۳ش در تهران چشم به جهان گشود. تحصیلات مقدماتی خود را به دبستان سروش در حوالی چهار گمرگ خیابان بلورسازی به پایان رساند و برای تحصیلات متوسط در سال ۱۳۲۵ش در دبیرستان خسرو خاور ثبت نام کرد و این دوره در مدت سه سال به انجام رساند و سپس به هنرستان کمال پتگر و مهدی کاتوریان تا اندازه ای فرا گرفت. و ۲۳ شهریور در سال ۱۳۲۹ش با دل‌باخته پسر همسایه و نوه خاله مادرش پرویز شاپور ازدواج کرد و ۲۹ خرداد در سال ۱۳۳۱ش تنها فرزندش کامیار متولد شد و بلاخره در سال ۱۳۳۲ش از همسرش طلاق گرفت و پرویز شاپور حق قانونی نگهداری بچه را به عهده خود گرفت. وی در شهریور در سال ۱۳۳۴ش با ابراهیم گلستان آشنا شد و به عنوان منشی در سازمان فیلم گلستان استخدام شد و بعداً در سال ۱۳۳۸ش فیلم یک آتش را تدوین کرد و در سال

۱۳۳۹ش به سفارش موسسه فیلم ملی کانادا در تهیه فیلم خواستگاری بازی کرد و در سال ۱۳۴۱ش با همراه دکتر راجی، رئیس هنیت مدیره انجمن، کمک به جذامیان، برای آشنایی با محیط و موقعیت جذام خانه بابا باغی و وضع بیماران جذامی به تبریز سفر کرد و آنجا فیلمی خانه سیاه است در ۱۲ روز تهیه کرد.

همچنین وی با ابراهیم گلستان در چند فیلم همکاری کرد و بیشتر فیلم وی جایزه بهترین فیلم قرار گرفتند و فروغ برای جایزه چند بار به کشورهای اروپا رفت. روز دو شنبه ۲۳ بهمن در سال ۱۳۴۵ش ساعت چهار و نیم بعد از ظهر با اتومبیل سرویس مدرسه تصادف کرد و کشته شد و در ۲۶ بهمن چهار شنبه صبح در گورستان ظهیرالدوله شمیران خیابان دربند، تهران به خاک سپردند (۱۲).
آثار: وی پنج دفتر شعری را به یادگار گذاشته است که بدین ترتیب است.

۱. اسیر، ۲. دیوار، ۳. عصیان، ۴. تولدی دیگر،

۵. ایمان بیاوریم به آغاز فصل سرد

متناقض نمایی یک ویژگی برجسته شعر شعرای زبان فارسی

بوده و این در شعر صوفیا و عرفا بیشتر دیده می شود. مثالها:

قبله چون میخانه کردم، پارسایی چون کنم

عشق بر من پادشاه شد، پادشاهی چون کنم

کعبه یارم خرابات است و احرامش قمار

من همان مذهب گرفتم، پارسایی چون کنم (۱۳)

می شدم در فضا چومه بی پا

اینست بی پای پا دوان که منم (۱۳)

متناقض نمایی ویژگی های مهم شعرای سبک هندی هم بوده و در شعر شعرای معاصر نیز دیده می شود و این ویژگی را فروغ نیز در اشعار خود بکار برده است. نمونه های اشعار متناقض نمایی وی بدین قرار است:

می بندم این دو چشم پر آتش
تا بگذرم ز وادی رسوایی
تا قلب خامشم نکشد فریاد
رو می کنم به خلوت و تنهایی (۱۵)

در سکوت لبم ناله پیچید
شعله شمع مستانه لرزد
چشم من از دل تیرگی ها
قطره اشکی در آن چشم ها دید (۱۶)

غرق غم دلم به سینه می تپد
با تو بی قرار و بی تو بی قرار
وای از آن دمی که بی خبر ز من
بر کشی تو رخت خویش از این دیار (۱۷)

پیکری گم می شود در ظلمت دهلیز

باد در را با صدایی خشک می بندد
مردهای گویی درون حفره گوری
بر امیدی سست و بی بنیاد می خندد(۱۸)

شادم که در شرار تو می سوزم
شادم که در خیال تو می گریم
شادم که بعد وصل تو باز اینسان
در عشق بی زوال تو می گریم (۱۹)

لیک چشمان تو با فریاد خاموشش
راه های را در نگاهم تار می سازد
همچنان در ظلمت رازش
گرد من دیوار می سازد(۲۰)

زیر پایم بوته های خشک با اندوه می نالند
چهره خورشید شهر ما دریغا سخت تاریک است
خوب می دانم که دیگر نیست امیدی
نیست امیدی(۲۱)

شب به روی جاده نمناک
سایه های ما ز ما گویی گریزانند
دور از ما در نشیب راه
در غبار شوم مهتابی که می لغزد

سرد و سنگین بر فراز شاخه های تانک
سوی یک دیگر به نرمی پیش می رانند (۲۲)

آنگاه

خورشید سرد شد
و برکت از زمین ها رفت (۲۳)

در سکوت معبد هوس
خفته ام کنار پیکر تو بی قرار
جای بوسه های من به روی شانه هات
همچو جای نیش آتشین مار (۲۴)

می رهم از خویش و می مانم از خویش
هر چه بر جا مانده ویران می شود
روح من چون بادبان قایقی
در افقها دور و پنهان می شود (۲۵)

چون سنگها صدای مرا گوش می کنی
سنگی و نا شنیده فراموش می کنی (۲۶)

افسوس، ما خوش بخت و آرامیم
افسوس، ما دلتنگ و خاموشیم

خوش بخت ، زیرا دوست می داریم
دل‌تنگ ، زیرا عشق نفرینی است (۲۷)

ای به روی چشم من گسترده خویش
شادیم بخشیده از اندوه خویش (۲۸)

زنده ، اما حسرت زادن در او
مرده ، اما میل جان دادن در او (۲۹)

خواب آن بی خواب را یاد آورید
مرگ در مرداب را یاد آورید (۳۰)

پاورقی‌ها:

۱. متناقض‌نمایی در ادبیات فارسی، عبدالامیر چناری، کیان، سال پنجم، ش ۲۴، ص ۲۸
۲. فرهنگنامه ادبی فارسی، دانشنامه ادب فارسی، ج دوم، به سرپرستی حسن انوشه، ص ۲۴۵؛ واژه نامه هنر شاعری، میمنت میرصادقی، ص ۴۷
۳. همو، همان، ص ۲۴۳
۴. فرهنگ آندراج، محمد پادشاه؛ زیر نظر دبیر سیاقی، ص ۲: ۱۱۹۳؛ غیاث اللغات، غیاث الدین محمد؛ به کوشش دبیر سیاقی، ص ۱: ۲۶۰
۵. فرهنگ اصطلاحات ادبی، سیما داد؛ ص ۸۹
۶. واژه نامه هنر شاعری، میمنت میرصادقی، ص ۴۶
۷. شاعر آیین‌ها، شفیع‌ی کدکنی، محمدرضا، ص ۵۷
۸. به نقل از: متناقض‌نمایی در ادبیات فارسی، عبدالامیر چناری، مجله کیان، سال پنجم، ش ۲۴، ص ۲۹
۹. همانجا.
۱۰. همانجا.
۱۱. همانجا.
۱۲. برای اطلاعات بیشتر نگاه کنید: (تحول موضوع و معنی در

شعر معاصر؛ کسی که مثل هیچ کس نیست، درباره ی فروغ فروخزاد؛ فروغ فروخزاد؛ اگر عشق باشد گزین گویه های فروغ فروخزاد؛ نگاهای به فروغ فروخزاد؛ شناختنامه فروغ فررفهایی با فروغ فروخزاد؛ شعر زمان ما)

- ۱۳- دیوان سنایی، حکیم مجدود بن آدم سنایی، ص ۳۹۳.
- ۱۴- کلیات شمس تبریزی، جلال الدین محمد، مولوی، ص ۲۶۳.
- ۱۵- شعلۀ رمیده، اسیر، فروغ فرخزاد، ص ۱۷.
- ۱۶- رویا، اسیر، فروغ فرخزاد، ص ۲۵.
- ۱۷- نغمۀ درد، دیوار، فروغ فرخزاد، ص ۱۲۳.
- ۱۸- قصه ای در شب، دیوار، فروغ فرخزاد، ص ۱۵۳.
- ۱۹- شکوفۀ اندوه، دیوار، فروغ فرخزاد، ص ۱۵۶.
- ۲۰- دیوار، دیوار، فروغ فرخزاد، ص ۱۶۲.
- ۲۱- تشنه، دیوار، فروغ فرخزاد، ص ۱۷۱.
- ۲۲- دنیای سایه ها، دیوار، فروغ فرخزاد، ص ۱۷۴.
- ۲۳- آیه های زمینی، تولدی دیگر، فروغ فرخزاد، ص ۲۷۹.
- ۲۴- سرود زیبایی، عصیان، فروغ فرخزاد، ص ۲۱۰.
- ۲۵- بعد ها، عصیان، فروغ فرخزاد، ص ۲۱۵.
- ۲۶- غزل، تولدی دیگر، فروغ فرخزاد، ص ۲۴۰.
- ۲۷- در آبهای سبز تابستان، تولدی دیگر، فروغ فرخزاد، ص ۲۴۴.
- ۲۸- عاشقانه، تولدی دیگر، فروغ فرخزاد، ص ۲۵۶.
- ۲۹- مرداب، تولدی دیگر، فروغ فرخزاد، ص ۲۷۶.
- ۳۰- همو، همان، ص ۲۷۸.

کتابشناسی:

- ۱- اگر عشق عشق باشد، گزین گویه های فروغ فرخزاد، گرد آورنده ایلیا دیانوش، مروارید، تهران، ۱۳۸۲ش.
- ۲- تحول موضوع و معنی در شعر معاصر، دکتر محمد ناصر، نشر نشانه با همکاری دبیرخانه شورای گسترش زبان و ادبیات فارسی، تهران، ۱۳۸۲ش.
- ۳- حرف هایی با فروغ فرخزاد، انتشارات مروارید، تهران، ۱۳۸۲ش
- ۴- دیوان سنایی، حکیم مجدود بن آدم سنایی، به کوشش مدرس رضوی، سنایی، تهران، ۱۳۶۲ش.
- ۵- شاعر آیینه ها، شفیع کدکنی، محمد رضا، انتشارات آگاه، تهران، ۱۳۷۳ش.
- ۶- شعر زمان ما فروغ فرخزاد، محمد حقوقی، انتشارات نگاه، تهران، ۱۳۷۹ش.
- ۷- شناختنامه فروغ فرخزاد، به کوشش شهناز مراد کوچی، نشر قطره، تهران، ۱۳۷۹ش.
- ۸- غیاث اللغات، غیاث الدین محمد، به کوشش دبیرسیاقتی، کانون معرفت، تهران، بی تا.
- ۹- فروغ فرخزاد، دکتر روح انگیز کراچی، انتشارات داستان سرا، شیراز، ۱۳۸۳ش.
- ۱۰- فرهنگ آندراج، محمد پادشاه، زیر نظر دبیر سیاقتی، انتشارات کتابخانه خیام، تهران، ۱۳۳۶ش.

- ۱۲- فرهنگ اصطلاحات ادبی، سیما داد، انتشارات مروارید، تهران، ۱۳۷۸ش.
- ۱۳- فرهنگنامه ادبی، دانشنامه ادب فارسی، جلد دوم، به سرپرستی حسن انوشه، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، ۱۳۷۶ش.
- ۱۴- کسی که مثل هیچ کس نیست، درباره ی فروغ فرخزاد، گرد آوری پوران فرخزاد، کاروان، تهران، ۱۳۸۱ش.
- ۱۵- کلیات شمس تبریزی، جلال الدین محمد، مولوی، انتشارات امیر کبیر، تهران، ۱۳۸۲ش.
- ۱۶- متناقض نمایی در ادبیات فارسی، عبدالامیر چناری، مجله کیان، سال پنجم، شماره ۲۷، ۱۳۷۴ش.
- ۱۷- مجموعه سرودها، فروغ فرخزاد، انتشارات شادان، تهران، ۱۳۸۳ش.
- ۱۸- نگاهی به فروغ فرخزاد، سیروس شمیسا، انتشارات مروارید، تهران، ۱۳۷۶ش.
- ۱۹- واژه نامه هنر شاعری، میمنت میر صادقی، انتشارات مهناز، تهران، ۱۳۷۳ش.

